

А.М. Покровський

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. філос. н., доц. каф. філософії

СОЦІАЛЬНА ДИСФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ІННОВАЦІЙНИХ ПРАКТИК В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасні інноваційні практики розгортаються в умовах невідповідності суспільної свідомості рівню розвитку соціальної системи, що виражається в формальній раціональності мікропроцесів при ірраціональності функціонування макросистем. В таких умовах концепт інформаційного суспільства набуває нового проблемного змісту, а інноваційна діяльність набуває дисфункціонального виміру.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інноваційна діяльність, дисфункція, раціональність.

А.Н. Покровский

СОЦИАЛЬНАЯ ДИСФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ПРАКТИК В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Современные инновационные практики разворачиваются в условиях несоответствия общественного сознания уровню развития социальной системы, что выражается в формальной рациональности микропроцессов при иррациональности функционирования макросистем. В таких условиях концепт информационного общества приобретает новое проблемное содержание, а инновационная деятельность приобретает дисфункциональное измерение.

Ключевые слова: информационное общество, инновационная деятельность, дисфункция, рациональность.

A. Pokrovskiy

SOCIAL DISFUNCTIONALITY OF INNOVATIVE PRACTICES IN CONDITIONS OF MODERN SOCIETY

Modern innovative practices unfold in a mismatch of social consciousness and level of development of the social system, which is expressed in the formal rationality of micro-processes with irrationality of macro-system functioning. In such circumstances, the concept of information society takes on a new problematic content, and innovative activity receives dysfunctional dimension.

Key words: information society, innovation, dysfunction, rationality.

Інноваційність традиційно розцінюється більшістю дослідників у якості однієї з головних особливостей і навіть характеристик сучасного розвиненого суспільства, що, у свою чергу, так само традиційно іменується інформаційним. Однак виникає важливе питання: чи припустимо так однозначно ототожнювати інформатизацію, що і породжує інформаційний простір, і інноваційну діяльність? Чи не породжує інноваційна діяльність в умовах інформаційного суспільства певних ризиків, що виходять за межі тривіальних флуктуацій соціальної структури?

Питання можна сформулювати й так: чи існують достатні підстави однозначно прийняти як очевидне твердження те, що інноваційний процес механічно породжується й стимулюється інтенсивним процесом інформатизації? Позитивна відповідь на це питання може вирішити шляхом зняття багатьох фундаментальних проблем сучасної філософії, які були породжені в процесі осмислення попередніх етапів розвитку Західної цивілізації. Але ця позитивна відповідь далеко не є очевидною і повинна викликати сторожкість, тому що

інформатизація – навіть якщо прийняти як очевидні позитивні тенденції цього процесу, про які говорять теоретики інформаційного суспільства, – не відбувається у вакуумі, вона не структурує «з нуля» соціальний простір. Навпаки, інформатизація протікає в умовах сформованих соціальних, економічних, культурних систем, які аж ніяк не є аморфними утвореннями, мають стійку структуру, що протистоїть будь-яким змінам.

Тому, поряд з можливістю фундаментальних змін Західної цивілізації під впливом інформаційної революції, є можливим і протилежний процес: активне пристосування інформаційних тенденцій до пануючих в існуючій соціальній структурі відносин. У дійсності становлення інформаційного суспільства є взаємообумовленим процесом взаємного пристосування інформатизації й пануючої соціальної структури. Тому питання про те, що має більшу потенцію – революційний потенціал інформаційного процесу або інерційний потенціал існуючої системи, є відкритим і першорядно важливим. Звертаючись до проблеми інноваційної діяльності в інформаційному суспільстві, можна сформулювати таке питання: чи існують дійсні підстави для якісних змін у способах організації й цілях інноваційної діяльності, або ми можемо припускати лише кількісний ріст, обумовлений чисто механічними маніпуляціями із уже наявними смисловими та знаковими системами, породженими наукою, технікою, художньо-образною діяльністю?

Перш ніж відповісти на це питання, необхідно більш чітко визначитися зі змістом зазначеного проблемного поля. Очевидно, що процес інформатизації є необхідно пов'язаним з феноменом інформації. Ця тривіальна констатація, проте, має всі підстави стати предметом пильного розгляду, тому що має на увазі вихід на більш істотну проблему: як співвідноситься інформація (і, відповідно, інформатизація) зі *знанням* у соціальному контексті. Показовими тут є спроби інтерпретувати процеси, що відбуваються в розвинених країнах, як ознаки формування так званого *суспільства знання*. Але вже в першому наближенні однозначно можна затверджувати: інформатизація й формування суспільства знання – це два різних процеси (причому навіть не паралельних), до яких необхідно застосовувати різні критеріальні апарати.

Пояснюється це очевидним якісним розходженням між поняттями інформація й знання, якщо, звичайно, погодитися з тим, що під знанням розуміється *освоєна* інформація, що перетворює останню із об'єктивного показника ентропії систем у елемент мислення. При цьому під освоєнням розуміється – що очевидно – *активний* процес збагнення, дізнання, освоєння, що, у свою чергу, необхідно має на увазі діяльного суб'єкта – того, хто, власне, тільки й може *знати*. Інформатизація ж може відбуватися й у формі простого кумулятивного процесу, коли загальна інформаційна насиченість якої-небудь системи підвищується без усякої прив'язки до рівня освоєння інформаційного простору.

Інформатизація – це формальний процес нарощування інформації, наприклад, зменшення невизначеності якої-небудь системи, та розгортання систем розповсюдження та зберігання інформації. Тобто інформатизація досить опосередковано зв'язана зі *змістом*, що є невід'ємним атрибутом *знання* як результату не тільки пасивного збагнення формального об'єктивного змісту, але й активного наділення цього змісту надлишковим суб'єктивним *відношенням*. Так само необхідним є ретельне розрізнення активного знання й пасивного відтворення або «зберігання» інформації. Глибокий аналіз цієї проблеми можна знайти, наприклад, у міркуваннях Еріха Фромма щодо освітньої діяльності, у якій традиційно протистоять дві тенденції: освіта розуміється або як присвоєння інформації шляхом механічного запам'ятовування, або як творче освоєння змісту через розуміння.

Прийняття такої точки зору не допускає поєднання інформації й знання в єдину характеристику якого б то не було процесу, що, у свою чергу, дає додаткові підстави для негативної відповіді на питання про тотожність понять інформаційне суспільство й суспільство знання. І навпаки, ретельне розведення двох цих ключових понять може розкрити сутнісні особливості процесів структурної трансформації, що відбуваються в сучасних суспільствах.

Інформатизація, якщо її сприймати як фундаментальну характеристику сучасного стану Західної цивілізації і її сателітів, необхідно здобуває статус цивілізаційного нововведення, чого не можна сказати про інформацію й тим більше знання. Також далеко не новою є інноваційна діяльність, що повинно змусити більш пильно придивлятися до, здавалося б, очевидного зв'язку між цим типом діяльності й інформаційним суспільством. Зв'язаність інформатизації й інноваційної діяльності рамками одного соціально-історичного простору не є достатньою підставою для винесення судження про їхню родову зв'язаність.

Інновація, нововведення, новина – це позначення специфічного соціального явища, що має як ключову особливу ознаку новизну, що й відбивається у всіх тотожних асоціативних поняттях зазначеного ряду. Але новизна стійко асоціюється у філософській традиції із творчою активністю як здатністю створювати те, чого немає в наявному бутті, тобто надавати реальності, представленій в сукупності факторів, умов, ресурсів (інформація) і активно освоєної в процесі пізнавальної діяльності (отримання знання), принципового надлишкового змісту. Ця надлишковість породжується не чим іншим, як суб'єктивним вольовим актом, що привносить у структуру системи, що пізнається, нові елементи або відносини (зв'язки), які *можуть* бути привнесені в дійсність у процесі трудової практики. Не становить особливої праці переконатися в тім, що інноваційна діяльність у такій її інтерпретації є невід'ємним чинником як індивідуального буття людини, так і соціального розвитку будь-якого суспільства на будь-якому етапі його розвитку; є суттю людського буття.

Але при цьому виникає важливе питання: чи можна в такому випадку виявити які-небудь якісні відмінності в організації й ролі інноваційної діяльності в умовах інформаційного суспільства в порівнянні із традиційними формами її організації і її традиційною роллю? Відповідь на це питання, зважаючи на все, повинна бути однозначно позитивною. Протягом всієї людської історії інноваційна діяльність є дійсним джерелом соціального розвитку (відкриття, винаходи, запозичення, спонтанні зміни форм організації соціальної практики). Це надає інноваційній діяльності фундаментальне соціальне значення, проявляє її динамічну функцію. Але є, проте, одна істотна відмінність: в усі попередні епохи інноваційна діяльність носила скоріше безсистемний, спорадичний характер; вона породжувалася переважно випадковим збігом соціальних обставин і індивідуальних психологічних особливостей. При цьому інноваційна діяльність була зумовлена, обмежена й навіть придушувалась традицією у всіх її численних формах (релігія, політичний і економічний укладу). Тобто соціальна динаміка була функцією двох факторів: традиційного способу організації й здійснення соціальної практики й слабо вираженої інноваційної складової, причому роль першого фактора однозначно превалювала над значенням другого. Будь-яка інновація повинна була проходити тривалий етап «притирання» до існуючого поля цінностей і норм, тобто існуючої моделі організації суспільного життя; деякі інновації домагалися включення їх до складу пануючої соціальної структури сотнями, а іноді й тисячами років.

У сучасних суспільствах очевидні якісні зміни в співвідношенні двох зазначених вище факторів суспільного розвитку. Тепер інноваційна діяльність є самоцінним явищем, наділяється однозначно позитивним змістом вже за фактом самого свого існування, що проявляється в досить широкому спектрі соціальних явищ: від культурних установок на вираження своєї ідентичності в унікальних формах, до переваг, що віддаються на користь одиничних продуктів, цінність яких визначається саме їх «оригінальністю», а вже потім функціональністю. Зрозуміло, що при такій тенденції інноваційна діяльність не може не одержати привілейованого статусу, тому що вона починає грати екзистенціальну функцію в житті як індивідуальному, так і колективному. Таким чином, на відміну від суспільств традиційних, у сучасних «інформаційних» суспільствах інновації перетворилися не тільки в основний фактор соціального розвитку шляхом здійснення соціальних змін, але й у важливу умову повсякденної організації більшості сфер індивідуального й колективного

існування. Принципова модульованість на протигагу структурованості придбала ціннісне позитивне значення. Нововведення все більш стійко асоціюється із благом (у буквальному етичному змісті), а ідея прогресу, що вже кілька сторіч направляє розвиток Західної цивілізації, остаточно затверджується як єдиний критерій оцінки соціального розвитку^[5].

Наслідком такого фундаментального перевороту в способах організації соціального процесу є втрата соціальною системою своєї стійкості в силу ослаблення стабілізуючої її складової – традиції як інструмента спадкоємності соціальної структури. Прикладами такої диспропорції між силами новаторської й консервативної спрямованості повниться сучасний соціальний простір. Найбільш рельєфно ця диспропорція проявляється в ціннісно-нормативних аспектах, зміни в яких найбільш кардинально позначаються на житті суспільства. Колосальні у своїй інтенсивності структурні зміни в ціннісних орієнтирах і нормативних установках, що відповідають за організацію діяльності індивідів у найбільш значимих сферах індивідуального й соціального життя, сьогодні не можуть ще бути схоплені у всій глибині їх потенційних наслідків. Але те, що нічого подібного в історії людських суспільств ще не відбувалося, можна затверджувати із упевненістю. Даний аспект інноваційної діяльності в умовах сучасного суспільства є дуже важливим саме у світлі його можливих наслідків.

При такому ракурсі розгляду проблеми сама інноваційна діяльність проявляється в якості однієї з фундаментальних проблем сучасності. По-перше, актуальним є питання про самоцінність інновацій, про можливість або неможливість необмеженого нічим інноваційного пошуку. Це стосується не тільки ціннісних або нормативних інновацій, але й тих інноваційних проектів, які сьогодні розробляються в рамках наукових дослідницьких програм. Принципова двозначність техніки, про яку настільки багато було сказано ще в ХХ сторіччі, нікуди не зникне й у майбутньому. А питання про те, чи збільшиться тенденція використання технічних засобів не тільки «заради блага», не може втратити своєї актуальності в умовах соціальної системи, де інноваційність (у тому числі і етична) перестала бути видом діяльності, що обмежується ззовні^[6]. В усякому разі затвердження примата інноваційності за рахунок традиції, яка стабілізує соціальну структуру, неминуче повинне обернутися фундаментальним переродженням умов і, можливо, сутності буття людини. Розробка проблеми можливої спрямованості такого переродження – причому як свідомого конструювання, так і спонтанних процесів самоорганізації – повинна стати першорядним завданням сучасної філософії. Але актуальні на сьогодні «офіційні» футурологічні концепції скоріше свідчать про те, що уявлення про майбутнє в першу чергу формуються саме бажаному образі майбутнього.

Другим важливим аспектом розгляду проблеми інновацій у контексті сучасної цивілізації є взаємне перекриття предметних полів різних областей інноваційної практики, що створює ще більше проблемних зон. Це може бути продемонстроване на прикладі науки. Очевидно, що предметні поля як соціально-гуманітарних, так і природничих наукових досліджень все більшою мірою перетинаються, але ціннісні постулати, що лежать в основі природничо-наукових досліджень, значно вужчі за ціннісні і нормативні обмеження, якими керуються (чи хоча б повинні керуватися) дослідники в соціально-гуманітарних науках. Як результат, виникає непереборна в сучасних умовах ціннісна колізія. Яскравим прикладом тут є проблема вивчення геному, і особливо геному людини. Те, що для хіміка або генетика є лише спеціальною проблемою наукового пошуку, при вивченні з погляду соціального контексту можливого технологічного використання одержуваних знань перетворюється у фундаментальну аксіологічну проблему, від рішення якої залежить подальша доля – ні багато, ні мало – людської природи, що, у свою чергу, є проблемою для соціально-гуманітарного дискурсу, але не може бути сьогодні адекватно інтерпретовано в предметному полі природничих наук.

Але найбільш важливим, як уявляється, є ще один зріз розглянутої проблеми: інновація по самій своїй суті протистоїть як новина старому, минулому. У традиційних культурах інновації, перш ніж бути вбудованими в соціальну структуру, тобто перестати

бути нововведенням і перетворитися на норму, проходять ретельну апробацію в процесі соціальної практики, що і виносила, по суті, вердикт щодо ступеня прийнятності нововведення й форм його включення в традицію. При цьому спонтанність такої процедури компенсувалася загальною значимістю фундаментальних ціннісно-нормативних установок, коли індивідуальна практика, що підпорядкована колективним стереотипам, формувала «об'єктивний» погляд на конкретну інновацію. Ситуація змінюється тільки зі значною інтенсифікацією комунікації, коли судження окремих індивідів або невеликих, але впливових (найчастіше завдяки наявності доступу до засобів комунікації й ресурсів впливу) груп підмінювали собою традиційну систему соціального відбору. Саме тому мода як соціокультурне явище споконвічно охоплює соціальну еліту (щонайменше з XVIII сторіччя) як найбільш комунікативну частину суспільства, що відкрита впливу окремих авторитетів, а не традиційних культурних стереотипів. І лише значно пізніше (початок XX сторіччя) моді підкоряється життя більш широких мас населення в міру їхнього включення в єдиний масовий комунікативний простір.

У сучасному суспільстві, пронизаному всюдисущими ЗМІ від традиційних кінематографа й преси до розподілених систем масової комунікації (а де комунікація, там і інформація) на зразок Internet, зазначена тенденція повинна проявлятися з наростаючою очевидністю. У цьому, як представляється, і складається суть масового суспільства. Якщо інтерпретувати цю ідею в контексті позначеної теми, то масове суспільство, – це суспільство автоматичного масового прийняття інновацій, які *автоматично* стають стереотипами, тобто відбувається руйнування традиційних механізмів апробації нових культурних феноменів і їхнього включення в нормативний комплекс культури. Чи є це проблемою? Відповідь однозначна, тому що при такій системі організації соціальної практики соціальні інститути втрачають значні ресурси по відтворенню суспільної системи, що необхідно веде до її загального розбалансування. Система протигає перестає існувати як рівноважна система й може перейти в біфуркаційний стан кризи з усіма можливими наслідками.

Якщо спробувати зробити висновок з наведених вище міркувань, то самим головним моментом є необхідність як можна більш послідовної постановки питання про можливі дієві механізми регулювання інноваційного процесу. Відкритим є питання про те, які саме чинники і механізми будуть виконувати функції регуляторів в умовах нового типу суспільної системи. Але, швидше за все, найбільш ефективними – як і раніше – залишаються ціннісно-нормативні механізми, що функціонують латентно на рівні особистісного вибору, коли сам індивід здійснює контроль власного цільовизначення. При цьому цілком можна покласти на саморегуляцію соціальної системи, приклади позитивного функціонування якої можна виявити й у сучасному суспільстві. Але в цьому випадку повинна бути в наявності дійсна автономія соціального (у вузькому змісті) комунікативного простору від всіх форм зовнішнього маніпулювання, перш за все політичної пропаганди чи економічної експансії.

На жаль, XX століття з очевидністю продемонструвало, що автономія соціального комунікативного середовища виявилася поглинутою політико-економічною кон'юнктурою, що позначилося на розвитку суспільства найбільш пагубним образом: ті найглибші потрясіння, які пережила цивілізація протягом одного минулого сторіччя, не призвели, у підсумку, ні до яких скільки-небудь значних позитивних процесів у ментальному плані. Це можна пояснити тільки тим, що комунікативний простір цивілізації давно й глибоко пронизаний вбивчими для дійсної відкритої комунікації маніпулятивними інтересами, що продиктовані аж ніяк не потребами суспільної системи як цілого, а окремими структурами, які здійснюють власне, напівавтоматичне автономне функціонування за рахунок безжалісної експлуатації всіх значимих соціальних ресурсів, таких як праця, багатство, творчість, у тому числі й наукова, екологія, природні ресурси... і знання.

В сучасних умовах геометричне збільшення інформаційної насиченості парадоксально призводить до інтенсивного скорочення обсягів освоєної інформації, тобто знання. Знання не тотожне інформації, хоча й має на увазі її. Інформація – це лише умова (пасивна) одержання знання, але аж ніяк не єдина умова. Друга – активна – складова, про яку часто забувають, – це навичка розкриття змісту інформаційного потоку. Причому не настільки вже важливо, що саме використовується як інструмент: інтелект, інтуїція, поетичне або художнє схоплення. Набагато важливіше, що суть цієї навички складається в процедурі *інтерпретації*, яка має у цьому контексті фундаментальну роль. Чим більш розвинена особистісна структура, чим менш роз'єднаною й, відповідно, більш інтегрованою вона є, тим ширше поле інтерпретацій, доступне їй у її пізнавальній діяльності.

Очевидно, що колапс змісту при лавиноподібному зростанні обсягів інформації, про який говорили багато мислителів минулого сторіччя (М. Хайдеггер, Х.Г. Гадамер, Ж. Бодрийяр, Е. Фромм, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас і ін.), можна адекватно пояснити тільки атрофією другої складової пізнавального процесу – інтерпретаційної здатності, у тому числі тієї її складової, що формує фундамент творчого начала та мислення, «що осмислює», а не калькулює, виходить за межі наявних змістів та констатацій. Явна нестача мислення, «що осмислює», у сучасному суспільстві адекватно пояснює все більше виродження інноваційної діяльності в різні форми тривіального маніпулятивного комбінування наявних елементів без розвитку смислового контексту. Саме це виродження й формує ракову пухлину інформаційного шламу, і таке зростання перетворилося на самодостатній процес. Замість якісного насичення інформаційного простору, що мало місце протягом більшої частини історії становлення й розвитку «книжкової» цивілізації (майже до початку ХХ сторіччя – до моменту формування масового суспільства), особливо в науковому дискурсі, сьогодні відбувається екстенсивне кількісне «заболочування» цього простору, у тому числі й у межах наукового поля.

Проблема полягає не стільки у формуванні інформаційного суспільства, скільки в підготовці людини до існування в ньому. Людина, озброєна розвиненим пізнавальним інструментарієм і вольовою установкою на його активне використання, починає цілеспрямований пошук інформаційних джерел для організації та забезпечення інтерпретаційної діяльності. Така діяльність підпорядкована онтичній (тобто безумовній) потребі у привнесенні фундаментальних змісту та сенсу у власне буття-у-світі. Тільки така установка, якщо вона є пануючою в комунікативному просторі, може гарантувати його (простору) подальше інтенсивне розгортання, а не екстенсивне розмноження. В цьому контексті набуває ваги проблема здатності сучасної людини до критичного раціонального мислення. Однак не менш важливою проблемою є те, що сучасні суспільства демонструють очевидну нездатність забезпечити адекватну актуальним проблемам якість комунікації та рівень колективної рефлексії.

Саме всеосяжної рефлексії не вистачає сучасності для розгортання простору інтенсивної якісної комунікації, яка може призвести до розгортання вже загальносуспільного критичного дискурсу, що може бути адекватним тому колу проблем, що й утворюють зміст «інформаційного суспільства». Але парадокс полягає в тому, що цивілізація, яка створила – як, принаймні, довгий час здавалося – найбільш діючий інструментарій планування й організації усвідомленого й доцільно орієнтованого процесу розвитку, виявилася безпорадною перед породженими її власною логікою розвитку процесами, через непомітність останніх для схоплювання суспільною свідомістю. До того ж виявилось, що самі цілі розвитку до кінця не прояснені й артикульовані невиразно, носять найчастіше спекулятивний характер, тобто діяльність елементів системи розгортається в межах розмитого контекстуального поля, яке позбавлене реальних механізмів приведення індивідуальної активності у відповідність системним завданням.

Пояснити таке парадоксальне положення можна тим, що суспільна свідомість виявилась позбавленою можливості виходу на системний рівень сучасності, що, як

наслідок, повністю виключає саму можливість виведення проблем, що існують на цьому рівні системної організації, з потаємності в коло актуальних проблем, причому в рамках не індивідуальної, а саме суспільної свідомості. Прорив суспільної свідомості в поле сутнісних проблем суспільства дозволив би здійснитися рефлексивній самоактуалізації суспільства як цілісної системи. Однак можливість цього обмежена об'єктивним рівнем розвитку (або регресу) суспільної свідомості, під якою тут розуміється домінуючий у реаліях сучасної усередненої політичної, економічної й соціальної моделей суспільства тип світогляду із властивими йому механізмами адаптації й рефлексивної практики.

Фактичність відсутності *значимої* (тобто здатної втілитися в соціальній практиці, а не тої, що існує лише на теоретичному рівні) позитивної саморефлексії проявляється навіть при поверхневому аналізі актуальної соціальної реальності. Так, показовою є протиприродна єдність раціональності на рівні конкретних індивідуальних актів і безсистемності й навіть ірраціональності на макрорівні. Це протиріччя носить не спеціальний (частинний), а системний характер, проявляючись на різних полюсах соціальної практики: як в ірраціональному по своїй суті знищенні середовища існування та у не менш ірраціональному руйнуванні економічного базису, так і в колапсі простору соціальної комунікації, тотальному маніпулятивному наступі на особистість. У цілому можна зробити наступний висновок: *ірраціональність* макропроцесів складається з безлічі конкретних індивідуальних і групових дій, кожна з яких окремо цілком може бути *раціонально* обґрунтована окремими економічними, політичними й навіть екзистенціальними міркуваннями.

У таких умовах можна говорити про порушення «гомеостазу» соціальної системи, коли діяльність окремих елементів не тільки не вбудована в загальний контекст, але й руйнує систему в цілому. Проте особливу занепокоєність викликає те, що зазначене парадоксальне поєднання «мікрораціональності» окремих дій із загальносистемною «макроірраціональністю» демонструє цивілізація, що дала людському мисленню найбільш радикальний у плані рефлексивних можливостей універсальний інструментарій якщо не збагнення істини, то принаймні, виявлення й скасування помилок і протиріч. На перевірку ж виявляється, що, маючи наймогутніший в історії апарат соціально-гуманітарного знання, що включає останні досягнення системної аналітики, у плані схоплювання й сутнісного збагнення реальності в її цілісності сучасна цивілізація значно не просунулась, тому що дійсні рухи в цьому напрямку спричинили б за собою стрімкі якісні наслідки для системи в цілому. У дійсності ж розрив між доступними інтелектуальними й технічними засобами й здатністю суспільної свідомості контролювати й організувати їхнє використання, як представляється, продовжує усе більше наростати.

Проте система, що вишиковується таким чином, є патологічною в прямому, а не тільки переносному, сенсі. Відсутність системної детермінації процесу структурних змін необхідно призводить до зростання невизначеності, втрати керування. Тому навіть крайня наочність і очевидність такої «діалектичної» єдності мікрораціональності й макроірраціональності не породжує розгорнутої активної саморефлексії не тільки в рамках філософського аналізу (у цьому плані недоліку, власне, не спостерігається), а в широкому соціальному контексті. Здається, що причини такого положення слід шукати в специфічному способі організації взаємодії різних аспектів теоретичної й прикладної діяльності. Аналіз більшої частини конкретних актів соціальної практики дозволяє встановити її раціональне обґрунтування в рамках змістовних і ціннісних конструкцій, що санкціонують ці акти. Тому питання повинне ставитися не про дію як таку, а саме про процедуру санкціонування дії, тобто про той механізм, що відповідає за прийняття рішень, і про той «загальний план» реальності, у рамках якого ця дія проходить процедуру легітимації.

Проблема може бути сформульована так: пануючий тип індивідуального світогляду, що становить фундамент суспільної свідомості, володіє явною дисфункціональною побудовою, якщо його невідповідність досягнутому рівню цивілізації

має негативні структурні наслідки. Можна стверджувати, що пануючий тип світогляду не відповідає тому середовищу, у якому він, власно, панує: «потенційний» рівень культури, тобто той рівень, на якому циркулюють і втілюються в практику основні досягнення цивілізації, сьогодні очевидно недосяжний для *активного* освоєння (а, виходить, і підпорядкування!) переважною більшістю членів суспільства, адже таке освоєння (підпорядкування) можливе тільки як колективна практика, тобто практика, що здійснюється в межах стереотипних моделей. Тому й на стратегічному рівні соціальної системи спостерігається та ж неспроможність, яка виражається в пасивній експлуатації загальносистемних ресурсів і системних компонентів у особистих чи вузькогрупових інтересах.

Найбільш показовий приклад тут – проект по об'єднанню Європи, який здійснюється всупереч бажанню більшості жителів самої Європи, що красномовно показали відповідні референдуми в тих поодиноких країнах, уряди яких були змушені ці референдуми провести. Відсутність підтримки очевидна навіть самим політичним елітам, у чому вони цинічно й зізналися, удавшись при затвердженні європейської конституції (або номінальної її підміни в ідеї договору) до згортання демократичної процедури прямого волевиявлення, безумовно необхідного – з погляду сучасної теорії демократичної держави – при прийнятті рішень, пов'язаних з обмеженням державного суверенітету. Як видно, має місце системна криза самої моделі західної демократії: суспільна свідомість не в силах контролювати політичні процеси, а політична еліта вже явно тяготиться необхідністю дотримання демократичних процедур, і особливо процедури легітимації через вибори й плебісцити. Особливо гострий характер цій проблемі надає той потужний легітимно не передбачений вплив, що мають у сучасному політичному процесі латентні структури.

При *відчуженні* суспільної свідомості від макрорівня соціальних процесів має місце й цілком реальне відчуження індивіда від його власної соціальної практики в силу невідконтрольності йому тих процесів, якими й обумовлюється ця практика. Причина криється в тім, що лівова частина генеральних ресурсів сучасного суспільства – у як ніколи раніше нерівній пропорції – циркулює саме на цьому потенційно відкритому, але реально недоступному суспільній свідомості макрорівні, а реальне освоєння (утилізація) цих ресурсів відбувається в межах макроструктур, які теж не є полем актуальної й усвідомленої в її цілісності практики для більшості соціальних елементів. Що стосується економічних і інших інститутів, їх багаторівнева ієрархічна структура й концентрація керування, подібно політичній системі, не дозволяють наявному рівню суспільної свідомості підкорити їхню діяльність потребам суспільної системи, тому що ці потреби є діючими стимулами соціальної практики лише тоді, коли вони соціально актуалізовані, тобто перетворюються в суспільні *інтереси*. В таких умовах єдиною стратегією окремого поведіння стає досягнення приватної вигоди, яка розуміється виходячи з наявного рівня «окремого» індивідуального або корпоративного усвідомлення.

Очевидно, що при такій моделі адаптації відбувається двоєке переродження раціональної функції. З одного боку, здатність до розумної діяльності починає носити соціально індиферентний або явно антисоціальний характер, коли інтелектуальне зусилля, спрямоване на придбання позитивних – з погляду індивідуальних або групових стереотипів – ефектів ніяк не погоджується із загальносистемними потребами, які самі по собі навіть не зафіксовані в більш-менш виразній формі. З іншої ж сторони повсюдно проявляється тенденція до виродження раціональності в «раціоналізацію», яка полягає у використанні раціональних по своїй суті процедур для обґрунтування неприйнятних – по різних причинах: від правових обмежень до міркувань моралі або особистих переконань, – стратегій поведінки. Традиційно функцію обґрунтування того, що саме по собі фактично неприйнятно, але є необхідним у рамках існуючої схеми реальності, виконувала ідеологія.

Складається ситуація, у якій раціональна функція вироджується в «служницю» ідеології, що, у свою чергу, завжди була інструментом інтелектуального «освячення»

приватно-групових інтересів. Таким чином, раціональна функція прямо протиставляється в рамках соціальної практики моральному судженню.

В умовах такої очевидної невідповідності суспільної свідомості рівню розвитку самої соціальної системи проблема інноваційних практик набуває особливого змісту. Будь-яка інновація необхідно обумовлює виникнення певної невизначеності, тобто призводить до формування нових ступенів свободи системи. Але якщо системні ресурси суспільства вочевидь розбалансовані вже на сучасному рівні інноваційного зростання, то подальші структурні зміни, пов'язані з нововведеннями, скоріше призведуть до подальшого розбалансування соціальної системи. Головна причина такої дисфункції полягає у протиріччі між потужним техніко-технологічним і природничо-науковим рівнем цивілізації й відвертою поверховістю й навіть наївністю світоглядних моделей, що домінують у колективній свідомості. В той же час традиційні механізми стабілізації соціальної структури втрачають вплив пропорційно до зростання кількості та глибини змін домінуючих моделей соціального буття.